نگاه

بازرگان به روایت رئیس زندان قصر

اصغر کورنگی*

● سی‌ام دی‌ماه ۱۳۷۳ سالروز وفات انسان متدین، دانشمند، وارسته و تأثیرگذار در جامعه، مرحوم مهندس مهدی بازرگان است. بنده به دلیل آنکه سال‌ها با آن بزرگمرد چه در زندان و چه در مقام نخست‌وزیری در ارتباط بودم، بر خود فرض دانستم مختصری از متانت و بزرگواری این انسان شریف و بزرگوار را در سخت‌ترین شرایط و در عالی‌ترین مقام کشور برای خوانندگان روزنامه عرض کنم. سال ۱۳۴۵ زندانیان نهضت آزادی از برازجان به تهران و زندان قصر که بنده مسئولیت آن را داشتم منتقل شدند و در شماره ۴ زندان قصر که از قبل تعمیر و آماده شده بود، مستقر شدند. رفتار متین و موقرانه حضرات همه افسران را تحت‌تاثیر قرار داد که برای خدمت در زندان شماره ۴ نسبت به یکدیگر سبقت می‌گرفتند. بحق زندان شماره ۴ که مرحوم آیت‌الله طالقانی هم در آن بودند، کلاس درس اخلاق بود. خاطرات زیادی دارم که همه برای بنده آموزش بود. در سال ۱۳۴۶ کمیسیون عفو در دادرسی ارتش تشکیل شد و بنده نماینده شهربانی و رئیس زندان قصر بودم در کمیسیون هنگام طرح مربوط به حضرات نهضت آزادی گفته شد اگر آقایان شرحی تقاضای عفو کنند، کمیسیون موافقت می‌کند. بنده موضوع را با مرحوم مهندس بازرگان، آیت‌الله طالقانی و مرحوم دکتر سحابی به‌عنوان بزرگان نهضت مطرح کردم و مرحوم مهندس بازرگان بلافاصله گفتند ما تقاضای عفو نداریم؛ حاکمیت باید از ما طلب بخشش کند و با تعریض محترمانه به بنده گفتند شما چرا این حرف را می‌زنید، بنده گفتم می‌دانستم که شما موافقت ندارید، ولی من ناچار پیغام و نظر کمیسیون را گفتم؛ در جلسه‌ای که در دادرسی تشکیل شد، بنده نظر آقایان را گفتم. فردای آن روز تیمسار ناصر مقدم که رئیس اداره امنیت ساواک بود، تلفنی به بنده گفت می‌خواهم به ملاقات آقایان بیایم و عصر همان روز به زندان قصر آمد و در دفتر زندان با آقای مهندس بازرگان و آیت‌الله طالقانی ملاقات کرد و خیلی محترمانه گفت اگر آقایان شرح مختصری بنویسند، رفع این گرفتاری می‌شود.آقای مهندس بازرگان گفتند ما به فلانی (یعنی بنده) جواب دادیم حالا هم می‌گوییم شما باید از ما طلب بخشش کنید و با یک خداحافظی سرد دفتر را ترک کردند. جلسات در دادرسی ادامه داشت. شب نهم آبان ماه ۱۳۴۶ در یک صورت‌جلسه همه آقایان را مشمول عفو دانستند و بنده ساعت ۱۰:۳۰ شب این خبر را به حضرات در زندان دادم. آقایان عکس‌العمل خاصی نشان ندادند و چون شهربانی احتمال می‌داد که دانشجویان و هواداران آقایان ممکن است فردا جلوی زندان بایستند، به بنده گفته شد حضرات را قانع کنید که همین امشب به منازلشان بروند. بنده به آقایان گفتم، بعضی مخالفت کردند و مهندس بازرگان گفتند فلانی (یعنی بنده) به همه ما محبت کرده و بهتر است قبول کنیم؛ بالاخره مهندس بازرگان، دکتر سحابی و مرحوم آیت‌الله طالقانی و یکی، دو نفر دیگر قبول کردند و بنده شبانه حضرات را با اتوبوس به منزلشان بردم. بعد از انقلاب بنا بر توصیه مرحوم آیت‌الله منتظری، مرحوم مهندس بازرگان بنده را به سمت رئیس شهربانی جمهوری اسلامی در نظر گرفتند که به دلیل اقدامات حادی که در نظر انقلابیون بود (اخراج، بازخرید و بازنشستگی) خود را قادر به انجام خدمت در موضع مذکور ندیدم و بالاخره به‌عنوان معاون شهربانی جمهوری اسلامی منصوب شدم. در اردیبهشت ماه ۱۳۵۸ از دفتر نخست‌وزیر ابلاغ کردند که آقای دکتر یزدی معاون نخست‌وزیر به شهربانی خواهند آمد، افسران و رؤسای شهربانی‌ها و کلانتری‌های مرکز آماده باشند که ایشان سخنرانی کنند. آقای دکتر یزدی در روز مقرر آمدند در سالن شهربانی سخنرانی مبسوطی کردند که البته در عداد مطالبی بود که در آن ایام رواج داشت. افسران که از وقایع و حوادث پریشان بودند، تقریبا عکس‌العمل آرامی نشان دادند و بنده مطالبی در پاسخ آقای دکتر یزدی ایراد کردم و آقای دکتر ظاهرا ناراحت شدند به‌طوری‌که برای صرف چای توقف نکردند. عصر همان روز از دفتر نخست‌وزیر اطلاع دادند که بنده بروم خدمت ایشان، بنده رفتم و مرحوم مهندس بازرگان به‌طور گلایه گفتند آقای دکتر یزدی ناراحت شدند، شما تأمل کنید تا ایشان هم بیایند ولی آقای دکتر در ساختمان نخست‌وزیری نبودند. آقای بازرگان گفتند آقای دکتر یزدی انسان مؤمن و صدیقی هستند و ایشان در آمریکا مسئول انجمن اسلامی دانشجویان ایرانی بودند و در جریان انقلاب، مبلغی در صندوق انجمن در آمریکا بود که ایشان عینا به ایران آوردند و به صندوق دولت واریز کردند (گویا بیش از یک میلیون دلار). مرحوم مهندس بازرگان انسانی بزرگ، حق‌شناس و دلسوز مردم بود که بنده خود را شایسته بیان مقام انسانی ایشان نمی‌دانم. اگر روزنامه «شرق» وصیت‌نامه آن بزرگمرد را که در چند سطر خلاصه و پرمحتوا بود، منتشر کند، نسل جوان امروز متوجه عظمت روح و مقام انسانی آن رادمرد خواهند شد. برای آن مرحوم علو درجات و مغفرت از پیشگاه خداوند تعالی مسئلت دارم و برای جناب آقای دکتر یزدی از خداوند شفای عاجل و سلامتی مسئلت می‌کنم.

*سرتیپ بازنشسته شهربانی

۱۶ بهمن

روزی که بازرگان نخست‌وزیر شد

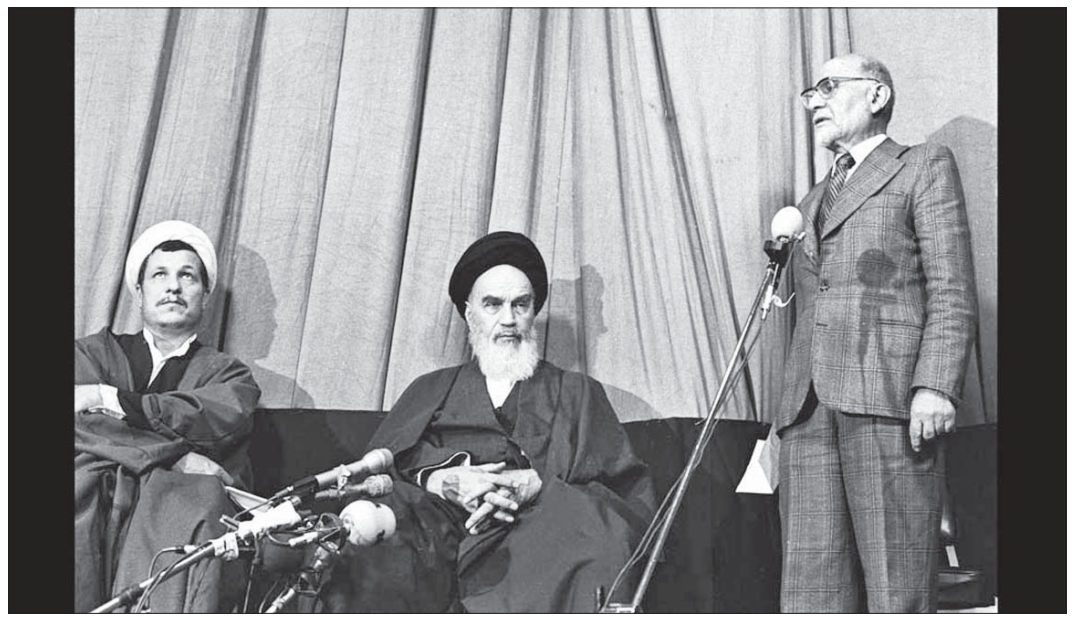

شرق: نخستین رسانه‌ای که انتخاب بازرگان به عنوان رئیس دولت موقت را پیش‌بینی کرد، اطلاعات بود که ۱۶ بهمن در گزارشی نوشت: «آنچه قطعی به نظر می‌رسد، معرفی بازرگان به عنوان نخست‌وزیر انقلابی است که احتمالا عصر امروز از جانب امام اعلام می‌شود». اطلاعات خبر از تشکیل جلسه‌ای در اقامتگاه امام با حضور مهندس بازرگان و دکتر سحابی داد. خبری که اواخر شب ۱۵ بهمن، به اطلاع خبرنگار رسیده بود و برای همین به چاپ آن روز نرسیده بود. یادمان نرود آن سال‌ها، اطلاعات و کیهان روزنامه‌های عصر بودند. اطلاعات نوشته بود با نزدیکان امام تماس برقرار شده تا از مسائل بحث‌شده در آن جلسه، آگاهی حاصل شود. روزنامه اطلاعات به نقل از یکی از نزدیکان امام که نامش برده نشده بود، نوشت: «گفته شده امام از اعلام اسامی تعیین‌شده برای شرکت در شورای انقلاب کشور خودداری کرده است». آسوشیتدپرس هم نوشته بود امام قرار بوده در یک مصاحبه مطبوعاتی، عصر امروز (شانزدهم بهمن) اسامی شورا و رئیس دولت را مشخص و اعلام کند؛ چه این مصاحبه انجام شود و چه به تعویق بیفتد از هم‌اکنون مشخص است مهندس بازرگان در دولت انقلاب مهم‌ترین نقش را خواهد داشت. استناد روزنامه اطلاعات به شخص بازرگان این بود: «رهبر نهضت آزادی بعد از آمدن بختیار، تلاش‌های زیادی برای ایجاد کانال بین امام و دولت و برخی محافل نظامی آغاز کرد و به گفته آگاهان، لحن ملایم امام در مصاحبه مطبوعاتی شنبه صبح، بی‌ارتباط با تلاش‌های بازرگان نبوده است». اطلاعات نوشته بود: «در محافل نزدیک به نهضت آزادی هم شایع شده چون تشکیل کابینه موقت انقلاب به‌جای دولت فعلی، بدون موافقت ارتش و بختیار نمی‌تواند صورت گیرد، تلاش‌هایی در جریان است که این کابینه به عنوان یک راه‌حل مسالمت‌آمیز برای ایجاد زمینه‌های لازم برای رفراندوم به دولت و ارتش قبولانده شود و تردیدی نیست که مذاکرات جداگانه با بازرگان در ۷۲ ساعت گذشته و با امام و مقامات ارتش و نخست‌وزیر، هنوز به پایان نرسیده است». گزارشگر اطلاعات از آنجا چنین نتیجه‌ای را گرفته بود که تا آن زمان، نه تغییری در مواضع ارتش حاصل شده بود و نه بختیار؛ تاجایی‌که بختیار پیش از این به خبرنگار اطلاعات گفته بود برای همکاری احتمالی با افرادی که از سوی امام معرفی می‌شوند، با ترمیم کلی کابینه با این شخصیت‌ها به طور رسمی همکاری می‌کند و این راه‌حل هم از سوی امام رد شده بود. اطلاعات در ادامه، خبر از ملاقاتی می‌دهد که قرار بوده عصر همان روز بین بختیار و بازرگان صورت بگیرد و آخرین نتایج مذاکرات بازرگان با امام و مشاوران نزدیکش به اطلاع بختیار برسد. پیش‌بینی اطلاعات این بود که احتمالا، بختیار راه‌حل تازه‌ای برای یک توافق ارائه خواهد کرد.

اطلاعات به نقل از پاری ماچ، بازرگان را «چریک پیر» توصیف کرده بود که از ۱۶سالگی علیه فاشیسم و استعمار در فراسوی مرزهای وطنش و داخل خاک ایران علیه جبر حاکم، مبارزه کرده بود.

برخلاف نوشته روزنامه اطلاعات، در برخی منابع خبری، تاریخ جلسه‌ای که با حضور اعضای شورای انقلاب اسلامی در اقامتگاه آیت‌الله خمینی در دبستان علوی شماره ۲ برگزار شد و مهدی بازرگان به عنوان نخست‌وزیر دولت موقت تعیین شد، ۱۴ بهمن ذکر شده است؛ اما آنچه همه بر آن متفق‌اند، این است که حکم نخست‌وزیری بازرگان در تاریخ ۱۵ بهمن ۱۳۵۷ مصادف با ششم ربیع‌الاول ۱۳۹۹ ابلاغ و در تاریخ ۱۶ بهمن ۱۳۵۷ در آمفی‌تئاتر مدرسه علوی به او اعطا شد.

در مراسم اعطای حکم که با حضور جمع زیادی از خبرنگاران داخلی و خارجی با سخنان امام آغاز شد، امام در بخشی از سخنان خود تأکید کرد انتخاب مهندس بازرگان به پیشنهاد و نظر شورای انقلاب بوده است: «ایشان وزرای خود را تعیین می‌کنند و به ما معرفی می‌کنند تا شورای انقلاب ما که پیشنهادش و نظرش این بود که ایشان رئیس دولت باشد، وزرای‌شان را بررسی می‌کنند و ان‌شاءالله مسائل به طور سهل و خوبی انجام بگیرد». امام، بختیار را از مخالفت با دولت موقت بر حذر داشت و به او اخطار کرد تا با دولت موقت مخالفتی نکند.

در آن جلسه، یکی از خبرنگاران از امام سؤال کرد: «حضرت آیت‌الله فرموده‌اید کسانی که این دولت را نپذیرند، اطاعت نکنند، تنبه می‌دهم که آنها مجازات سخت خواهند شد. اگر ارتش نپذیرند، چه پیش‌بینی می‌کنید و چه خواهید کرد». پاسخ امام این بود: «ارتش چنین عملی را نخواهد کرد و اگر چنان‌چه بکند، اولا از طرف خدا مجازات خواهد شد و ثانیا در مواقع مقتضی، جزائی را که قانون اسلام تعیین کرده است، اجرا می‌کنیم و از حالا هم اگر خدای‌نخواسته چنین کردند، اعلام می‌کنیم». خبرنگار دیگری سؤال کرد: «حضرت آیت‌الله... با توجه به تماس نزدیکی که با آقای مهندس بازرگان و... داشتند و همچنین با آقای بختیار، بختیار چه موضعی در برابر اعلام این جمهوری اسلامی خواهد داشت یا دارد و همچنین چه عکس‌العمل یا موضعی در برابر این امر خواهد داشت یا دارد». امام باز پاسخ داد: «اگر هر دو عاقل باشند و علاقه به مملکت داشته باشند، باید مصلح باشند و اگر خائن باشند و بخواهند به مملکت خیانت بکنند، این امرش با خودشان نیست». سؤال بعدی این بود: «آیا به نظر حضرت‌عالی، قانون اساسی ۱۹۰۶ غیرقانونی است یا اینکه، این قانون اساسی ۱۹۰۶ می‌تواند چارچوبی باشد برای دوره انتقالی». باز پاسخ امام این بود: «این قانون غیر از بسیاری از موادش که به زور در او وارد شده است، تا ملت رأی برخلاف نداده است، به قوت خودش باقی است». پس از پایان سخنان امام، حجت‌الاسلام هاشمی‌رفسنجانی متن فرمان نخست‌وزیری بازرگان را قرائت کرد. در این پیام آمده بود: «بنا به پیشنهاد شورای انقلاب، جناب‌عالی را بدون درنظرگرفتن روابط حزبی و بستگی به گروهی خاص، مأمور تشکیل دولت موقت می‌نمایم».

مهندس بازرگان پس از حمد الهی، از امام و مردم سپاسگزاری کرد و مسئولیت خویش را عظیم‌ترین وظیفه‌ای دانست که در ۷۲ سال عمر مشروطه به کسی داده شده است. پس از سخنان بازرگان، بار دیگر امام رشته سخن را به دست گرفت و از مردم خواستند با انجام تظاهرات، نظر خود را درباره دولت بازرگان اعلام کنند؛ سپس امام به سه سؤال خبرنگاران درباره موضع‌گیری ارتش و بختیار و قانون اساسی مشروطه پاسخ داد. از صبح سه‌شنبه، ۱۷ بهمن‌ماه، بازرگان به محل کمیته استقبال از امام خمینی، نقل‌مکان کرد و تا شب با انتقال وسایل ضروری زندگی از منزل خود به مدرسه علوی عملا در آن دو مکان استقرار یافت.

در حکم نخست‌وزیری بازرگان آمده بود: «بنا به پیشنهاد شورای انقلاب، بر حسب حق شرعی و حق قانونی ناشی از آرای اکثریت قاطع قریب به اتفاق ملت ایران که در اجتماعات عظیم و تظاهرات وسیع و متعدد در سراسر ایران نسبت به رهبری جنبش ابراز شده است و به موجب اعتمادی که به ایمان راسخ شما به مکتب مقدس اسلام و اطلاعی که از سوابق‌تان در مبارزات اسلامی و ملی دارم، جناب‌عالی را بدون درنظرگرفتن روابط حزبی و بستگی به گروهی خاص، مأمور تشکیل دولت موقت می‌نمایم تا ترتیب اداره امور مملکت و خصوصا انجام رفراندوم و رجوع به آرای عمومی ملت درباره تغییر نظام سیاسی کشور به جمهوری اسلامی و تشکیل مجلس مؤسسان از منتخبین مردم جهت تصویب قانون اساسی نظام جدید و انتخاب مجلس نمایندگان ملت بر طبق قانون اساسی جدید را بدهید».

کیهان از اطلاعات در انتشار خبر انتصاب بازرگان به ریاست دولت موقت عقب‌تر بود. ۱۴ بهمن به نقل از امام نوشت که دولت را به‌زودی معرفی خواهم کرد. ۱۵ بهمن به نقل از بختیار تیتر زد که به آیت‌الله خمینی اجازه تشکیل دولت موقت را نمی‌دهم و ۱۶ بهمن باز تیتر زد که امام رئیس دولت موقت را امروز حتما معرفی می‌کند. ۱۷ بهمن‌ماه هم تیتر کیهان اعلام برنامه‌های دولت بازرگان بود؛ ازجمله برگزاری همه‌پرسی درباره تغییر رژیم، انتخابات مجلس مؤسسان و انجام انتخابات مجلس. بازرگان گفته بود که از تهدید و دستگیری نمی‌ترسم و اگر دستگیر شود، ممنون هم خواهد شد؛ چون راحت می‌شود. جمله معروف او که تیتر روزنامه کیهان شده بود، این بود: «کابینه من سایه خیال نیست، خیلی هم جدی است».

کیهان همان روز گمانه‌زنی کرده بود که احتمالا چه کسانی عضو کابینه بازرگان خواهند بود. از علی‌اصغر حاج‌سیدجوادی، رضا شایان، فریدون جم، ابراهیم یزدی، یدالله سحابی و حسن نزیه به‌عنوان اعضای احتمالی شورای انقلاب نام برده بود.همان روز نوشته شد که بازرگان موقتا از رهبری نهضت کنار خواهد رفت. درباره علت کناره‌گیری بازرگان آمده بود که علت این تصمیم این است که بازرگان نه به علت یک فرد حزبی بلکه به‌عنوان یک فرد سیاسی مستقل کابینه خود را تشکیل خواهد داد تا فرصت رسیدگی به شغل تازه‌اش را داشته باشد. در خبری آمده بود که حزب ملت ایران هم همان روز جلسه‌ای داشته و درباره شرکت فروهر در کابینه بازرگان صحبت شده است.

اطلاعات برای اینکه ثابت کند خبر انتصاب بازرگان را او زودتر از کیهان و بعضا رسانه‌های خارجی منتشر کرده است، ۱۷ بهمن‌ماه لازم دید یادآوری کند که: «از بعد از ظهر گذشته که اطلاعات به‌عنوان اولین رسانه گروهی اعلام کرد که بازرگان نخست‌وزیر شده. اجتماعات گوناگونی برپا شده است و با توجه به اینکه مصاحبه امام و مفاد آن اعلام نشده بود؛ اما زمانی که متن مصاحبه از طرف رسانه‌های دیگر جهان اعلام شد، خبر اطلاعات مورد تأیید قرار گرفت

اطلاعات برای اینکه ثابت کند خبر انتصاب بازرگان را او زودتر از کیهان و بعضا رسانه‌های خارجی منتشر کرده است، ۱۷ بهمن‌ماه لازم دید یادآوری کند که: «از بعد از ظهر گذشته که اطلاعات به‌عنوان اولین رسانه گروهی اعلام کرد که بازرگان نخست‌وزیر شده. اجتماعات گوناگونی برپا شده است و با توجه به اینکه مصاحبه امام و مفاد آن اعلام نشده بود؛ اما زمانی که متن مصاحبه از طرف رسانه‌های دیگر جهان اعلام شد، خبر اطلاعات مورد تأیید قرار گرفت».

انتصاب بازرگان به ریاست دولت موقت نشان می‌داد که رایزنی‌ها با بختیار بی‌نتیجه بوده است و طبیعتا باید انتظار واکنش بختیار را داشت. بختیار همان روز گفت که دولت موقت را تا شوخی است، می‌پذیرم. این را روزنامه کیهان بازنشر کرده بود؛ بااین‌حال جوّ انقلابی به نفع بازرگان بود تا بختیار، اصناف، اتحادیه‌ها و سازمان‌ها و ادارات دولتی یک‌به‌یک در حمایت از بازرگان اعلامیه و بیانیه صادر می‌کردند. دولتی که بختیار مدعی ریاست آن بود، عملا نه تحت مدیریت او بود و نه از او حرف‌شنوی داشت.

همان روزها شهرها محل راهپیمایی و تظاهرات مردم در حمایت از بازرگان بود. اطلاعات ۱۷ بهمن تیتر زد «تظاهرات عظیم به پشتیبانی از بازرگان». کیهان هم همان روز نوشت که اطراف اقامتگاه امام همه شعار می‌دادند، «بازرگان بازرگان حکومتت مبارک»، «مهندس بازرگان نخست‌وزیر ایران»، «بازرگان بازرگان مجری حکم قرآن». «سلام بر بازرگان رهبر آزادگان» کیهان نوشت که گروه‌های زیادی از مردم بعد از اعلام فرمان امام برای بازرگان به سوی محل اقامت او حرکت کردند و هم‌زمان خیابان‌های اطراف بهارستان پیش از ورود بختیار به مجلس بسته شد و یک مأمور از مردم حاضر در میدان بهارستان درخواست کرد که شعار ندهند. کیهان ۱۹ بهمن‌ماه هم باز نوشت که میلیون‌ها نفر به بازرگان بله گفتند و عکس‌های راهپیمایی‌های سراسر کشور را هم منتشر کرد.

نکته جالب این بود که همان روزها علی‌اصغر حاج‌سیدجوادی هم به خاطر انتشار مقاله‌ای علیه ارتش در اطلاعات، بازداشت شده بود. روزنامه اطلاعات در صفحه دوِ خود تظاهرات در حمایت از بازرگان را پوشش داده بود و در صفحه سه هم تظاهرات در اعتراض به دستگیری حاج‌سیدجوادی را.

روزنه

کابینه بازرگان

تا جایی که از سرنوشت مردان کابینه بازرگان اطلاع داریم، ۲۰ نفر از آنها دیگر در قید حیات نیستند.

● **وزارت آموزش‌وپرورش:** غلامحسین شکوهی متولد ۱۳۰۵ در دولت موقت اولین وزیر آموزش‌وپرورش بعد از انقلاب بود. او اردیبهشت‌ماه ۹۵ درگذشت. محمدعلی رجایی هم مدتی در دولت موقت بازرگان عهده‌دار وزارت آموزش‌وپرورش بود.

● **وزارت پست، تلگراف و تلفن:** محمدحسین اسلامی، متولد ۱۳۱۲ وزیر پست، تلگراف و تلفن در دولت موقت مهدی بازرگان بود.

● **وزارت دارایی:** علی اردلان، متولد ۱۲۹۳، در کابینه بازرگان به وزارت دارایی رسید. او دانش‌آموخته حقوق و یک فعال سیاسی با سابقه روزنامه‌نگاری و روزنامه‌داری بود. اردلان ۲۱ بهمن ماه ۱۳۷۸ درگذشت.

● **وزارت امور خارجه:** کریم سنجابی متولد ۱۲۸۳ پس از انقلاب به مدت ۵۵ روز وزیر امور خارجه مهندس مهدی بازرگان بود اما استعفا داد و تیرماه ۱۳۷۴ در ۹۰سالگی در آمریکا درگذشت. ابراهیم یزدی متولد ۱۳۱۰ نیز پس از استعفای دکتر کریم سنجابی از پست وزارت امور خارجه به عنوان وزیر خارجه دولت انتخاب شد.

● **وزارت بازرگانی:** رضا صدر در کابینه بازرگان، وزیر بازرگانی بود و در کابینه شورای انقلاب به سرپرستی بنی‌صدر هم به عنوان وزیر بازرگانی انتخاب شد.

● **وزارت بهداری:** کاظم سامی متولد ۱۳۱۴ اولین وزیر بهداری جمهوری اسلامی بود. او پنج ماه پس از انقلاب طرح «طب ملی» را اعلام کرد. قبل از استعفای دولت موقت چندین بار استعفای خود را به خاطر نارسایی‌ها و کمبودها تقدیم بازرگان کرد اما نهایتا چند روز زودتر از ۱۴ آبان استعفا داد. سامی آذر ماه ۱۳۶۷ در مطب خود به قتل رسید.

● **وزارت ارشاد:** ناصر میناچی متولد ۱۳۱۰ پس از تشکیل دولت موقت، در کابینه بازرگان سمت «وزارت تبلیغات و جهانگردی» را عهده‌دار بود که به خاطر تعلق خاطرش به نام حسینیه ارشاد، نام این وزارتخانه را به وزارت «ارشاد ملی» تغییر داد. او بعد از تحمل یک دوره بیماری بهمن ۱۳۹۲ در ۸۲سالگی درگذشت.

ادامه در صفحه ۱۹